

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
ФАКУЛЬТЕТ № 2
КАФЕДРА УКРАЇНОЗНАВСТВА**

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

**навчальної дисципліни
«МЕТОДОЛОГІЯ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ
ТА
МОВНІ ОСОБЛИВОСТІ НАУКОВОГО СТИЛЮ»
(ОК.4)
*обов'язкових компонент
освітньо-професійної програми
третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти***

Галузь знань – 08 «Право»

Спеціальність – 081 «Право»

**за темою
ЛЕКСИКА НАУКОВОГО СТИЛЮ
ТЕРМІН ЯК МОВНЕ ЯВИЩЕ**

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 2
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 29.08.2022 № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою Харківського
національного університету
внутрішніх справ
Протокол № 9 від 28.09.2023

Розглянуто на засіданні кафедри українознавства факультету № 2 Харківського національного університету внутрішніх справ (*протокол від 29.08.2023 № 8*)

Розробники:

Доцентка кафедри українознавства факультету № 2 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидатка філол. наук, доцентка – **Перцева В. А.**

Рецензенти:

1. Доцентка кафедри соціальних та гуманітарних дисциплін Національної академії Національної гвардії України, кандидатка філологічних наук, доцентка – **Чупрінова Н. Ю.**

2. Завідувач кафедри українознавства факультету № 2 Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор філологічних наук, професор – **Чорний І. В.**

План

1. Термін: поняття, функції, склад
2. Юридична термінологія: класифікація та способи творення термінів
3. Термінологічні проблеми законодавства
4. Юридичні лексикографічні джерела

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гуторов О. І. Методологія та організація наукових досліджень : навч. посіб. Харків : ХНАУ, 2017. 272 с.
2. Методологія дисертаційного дослідження. Мовні особливості наукового стилю: навчальний посібник / уклад. Чорний І.В., Перцева В.А., Голопич І.М. Харків, ХНУВС, 2019.
3. Методологія дисертаційного дослідження. Мовні особливості наукового стилю : Практикум : навчальний посібник / уклад. І. М. Голопич, О. Б. Оверчук, В. А. Перцева. Харків : ХНУВС, 2021. 218 с.

ТЕРМІН: ПОНЯТТЯ, ФУНКЦІЇ, СКЛАД

Україна, як правова держава, перебуває в процесі постійного розвитку, що обумовлює появу нових термінів. Як наслідок, це вимагає більш глибокого вивчення фахової термінології, а також її правильного використання професійними юристами, які мають створювати більш досконалі нормативно-правові акти, що сприятимуть упорядкуванню й стабілізації суспільних відносин, а також запобіганню значного числа помилок у процесі реалізації права.

Слово – лінгвістична категорія, що означає найменшу самостійну, вільно відтворювану в мовленні й відокремлено оформлену значеннєву одиницю мови, яка співвідноситься з пізнанням й вицленованим окремим елементом дійсності (предметом, явищем, ознакою, процесом, відношенням) й основною функцією якого є позначення, знакова репрезентація цього елемента – його називання, вказування на нього або його вираження.

Поняття – це логічна категорія, думка, яка, вказуючи на певну ознаку, виокремлює й узагальнює в клас предмети, яким притаманна ця ознака. (*поняття – це форма мислення, яка відображає предмети у їх істотних ознаках*).

У понятті відображаються не всі якості та ознаки, що притаманні предмету, явищу або дійсності, а лише найбільш загальні, які дозволяють відрізнити один предмет або явище від іншого.

Поняття є вищою формою узагальнення як з боку об'єкта, так і з боку суб'єкта. З боку суб'єкта поняття досягають найвищого ступеня узагальнення тому, що вони виникають у процесі глибокого пізнання дійсності не однією людиною, а суспільством загалом. З боку об'єкта поняття виступає найвищою формою узагальнення, тому що воно відображає ознаки не лише одного предмета, а множинності проявів одного процесу.

Структура будь-якого поняття складається з двох компонентів – обсягу та змісту.

Зміст поняття – це сукупність суттєвих ознак предметів, на підставі яких їх узагальнюють та виокремлюють у класи.

Обсяг поняття – це сукупність предметів, які містяться в певному понятті й узагальнюють його.

Правові поняття, залежно від їхнього статусу, місця й ролі в юридичній науці та практиці, розподіляють на дві групи:

✓ **доктринальні** (теоретико-правові поняття), які є результатом пізнавальної діяльності, безпосередньо належать до сфери науки й за допомогою яких виражаються ті або інші «концепції», «теорії», «вчення» юридичної науки. Саме ці поняття несуть у собі первинну інформацію про відповідні державно-правові явища;

✓ **легальні** (нормативно-правові поняття), які мають особливе юридичне значення й виступають предметом правового регулювання, отримуючи офіційне закріплення в нормативно-правових актах; належать не лише до юридичної науки, а й до позитивного права (вираженого в законах та інших джерелах).

Категорії – це загальні (широкі) поняття, що виражають універсальні характеристики й відношення матеріального та духовного світу, певної сфери життєдіяльності людини й галузі знань.

Поняття й категорії – це ідеальні образи, що відображають процеси і явища. Їх словесним виразом є *терміни*, які становлять поняття в знаковій формі, є їхнім символом, засобом, за допомогою якого здійснюється точне найменування понять. Співвідношення понять і відповідних їм термінів виражається співвідношенням *філософських категорій «зміст» і «форма», «сутність» і «явище»*.

Фундаментом наукового стилю є фахова лексика, зокрема **юридична термінологія**, вивчення якої поглиблює не лише знання з мови, а і якість підготовки фахівців.

Юридична термінологія – історично сформована сукупність термінів, яка виражає систему правових понять і призначена забезпечувати специфічні потреби спілкування у сфері законодавства, юридичної науки й практики.

Ця сукупність є спеціальним об'єктом вивчення як у юриспруденції (зокрема в теорії держави й права), так і мовознавстві (насамперед у нових її галузях – термінознавстві (теоретичні основи вчення про термін і термінологічну систему права) і лексикографії (наука про теорію й практику укладання словників).

Сучасна українська юридична термінологія є складною, широко розгалуженою, відкритою, динамічною системою найменувань правових явищ, понять, інститутів, категорій. Вона поділяється на підсистеми (галузі, підгалузі) й групи термінів (родо-видові, синонімічні); має основний термінологічно-правовий фонд і суміжні з правом ділянки, у яких під впливом мовних чинників постійно відбуваються певні лексико-семантичні зміни, процеси термінологізації й детермінологізації.

Лексичний склад юридичних текстів складається з таких груп:

- ✓ власне терміни;
- ✓ терміновані слова й словосполучення;
- ✓ слова загальної мови, які вживаються в наукових текстах у звичних, загальноприйнятих значеннях.

За своєю суттю вони різні: терміни в усіх мовах означають однакове поняття, а загальновживані слова в кожній мові мають свій набір значень.

Термін – це слово або словосполучення, яке вживається у вузькій сфері мовлення на позначення спеціальних понять і предметів. Терміни потребують спеціальної уваги, постійної перевірки за словниками, поновлення в пам'яті їх значення.

Термін	Слово
Виражає спеціальне професійне, наукове, технічне поняття	Виражає загальне чи побутове поняття
Базується на чіткому визначенні поняття, (дефініції)	Може мати декілька значень у тлумачному словнику
Є елементом терміносистеми	Належить до загального лексичного складу мови
Є стилістично нейтральним	Містить у собі експресивні відтінки значення

Характеризуючи термін, виділяють його *специфічні ознаки*:

✓ **Системність та чітка сфера застосування.** Кожний термін входить до певної галузевої термінології, де *логічно співіснує* з іншими родовими термінами цієї галузі та має певне значення, а за межами своєї терміносистеми може мати зовсім інше значення;

✓ **Точність.** Термін безпосередньо співвідноситься з поняттям, яке його позначає. Термін повинен вживатися лише в одній зафіксованій у словнику формі;

✓ **Наявність дефініції.** Термін називає поняття. А *дефініція* дає розгорнуте, логічне визначення зазначеного поняття через родові та видові суттєві ознаки;

✓ **Смислова однозначність.** Будь-який термін є словом, але не кожне слово є терміном. Те чи інше слово може виступати, залежно від контексту, і як термін, і як звичайне слово. Термін завжди однозначний, його зміст не повинен залежати від контексту. Без змістовної однозначності термін не може виконувати функцію позначення спеціального *поняття*;

✓ **Відсутність синонімів** (розвинена синонімія ускладнює наукове спілкування: *профіцит – прибуток – зиск – вигода*);

✓ **Унормованість;**

✓ **Зафіксованість** у державних стандартах і спеціальних словниках;

✓ **Стислість** (дуже зручно користуватися короткими термінами, але не завжди вдається утворити короткий термін, який би був ще й точним). Наприклад: *матеріальний збиток, карний розшук, виклик до органів попереднього розслідування.*

✓ **Стилістична нейтральність** (відсутність емоційно–експресивного забарвлення). Для терміна головне – логічна спрямованість, а не естетичні прикраси та суб'єктивні інтонації. Ця ознака також має певне значення для права, яке характеризується діловим стилем викладу.

ЮРИДИЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ: КЛАСИФІКАЦІЯ ТА СПОСОБИ ТВОРЕННЯ

Юридичний термін – слово або словосполучення, що виражає поняття з правової сфери суспільного життя і має визначення (дефініцію) в юридичній літературі (законодавчих актах, юридичних словниках, науково-правових працях). Юридична термінологія виконує низку специфічних **функцій**:

✓ **Номінативну** (називну), що полягає у створенні термінологічного значення у формі дефініції, яка узагальнює найістотніші ознаки й взаємозв'язки правового явища;

✓ **Комунікативну**, що обслуговує потреби спілкування у сфері законодавства, юридичної науки і практики;

✓ **Гносеологічну**, як знаряддя й спосіб правового пізнання;

✓ **Естетичну**, що забезпечує якість, точність, однозначність, лаконічність, нормативність, мовностилістичну довершеність нормативно-правового акта;

✓ **Культуроносну**, яка полягає в збереженні й передачі юридичних знань і правової культури.

Правничий термін співвідноситься з правовим поняттям як першоелементом правового знання й слугує його знаковою (мовною) моделлю, представленою у звуковій і літерній формах. Поняття, його внутрішній зміст, обсяг і структура є логіко-змістовним підґрунтям для творення значення термінології (дефініції), що містить у собі найістотніші риси та взаємовідносини явища права.

Термін права формулюється як:

- ✓ **загальноюридичний** (поширений в усіх галузях права),
- ✓ **галузевий** (притаманний одній галузі права),
- ✓ **міжгалузевий** (актуальний для двох або кількох царин права),
- ✓ **суміжний** з іншими сферами діяльності.

Терміни, які творяться й функціонують у правознавстві мають ознаки власне наукового характеру, такі як: *нормотворчість, правосвідомість, правова система, диспозиція правової норми*. У науковій літературі, яка відображає процес творення правового знання, такий юридичний термін може мати кілька наукових формулювань, які представляють різні наукові підходи й школи, різні аспекти трактування одного правового поняття.

Кожен термін права характеризується за походженням, семантикою, системними зв'язками, граматичною структурою, способом термінотворення та функційними параметрами.

Для впорядкування наукової інформації та з метою її подальшої автоматизації в законодавстві використовується **класифікація термінів**.

Правничі терміни класифікують за **вертикальними й горизонтальними принципами**.

В основу **вертикального принципу** покладено поділ термінів залежно від юридичної сили нормативних актів, у яких вони містяться. Тобто мова йде про терміни, закріплені в Конституції, а також про терміни, що містяться в інших законах та підзаконних нормативно-правових актах.

Горизонтальна термінологія охоплює різні види галузевої, міжгалузевої та загальноправової термінології. Вона охоплює терміни, властиві багатьом галузям права й однаково ними застосовуються (права й обов'язки громадян, відповідальність, судочинство). Ці терміни мають універсальний характер, оскільки слугують мовним фундаментом усього законодавства.

Галузева термінологія відображає особливості конкретної сфери регульованих суспільних відносин. Вона притаманна конкретній галузі, становить єдину основу її мови та не збігається ні з загальноправовою, ні з міжгалузевою термінологією.

Виділяють декілька видів **галузевої термінології**: термінологію кримінального, цивільного, трудового, екологічного та іншого законодавства (*правочин, склад злочину, легат*).

Міжгалузева термінологія властива декільком галузям законодавства й має змішаний характер. Її застосовують у нормативних актах у процесі регламентації різного роду суспільних відносин (*дисциплінарна відповідальність, правопорушення, матеріальний збиток*).

Кожен із зазначених термінологічних різновидів повинен доносити однакове розуміння і єдність для різних галузей у межах окремого нормативного акта.

Також розрізняють терміни за ступенем соціальної спрямованості:

- ✓ загальновживані;
- ✓ спеціально-юридичні;
- ✓ спеціально-технічні.

Загальновживані терміни – це звичайні, поширені найменування предметів, ознак, дій, явищ, які використовуються й мають однакове значення в повсякденному мовленні, у науковій та художній літературі, у ділових документах, законодавстві. Це загальновідомі й широко вживані слова, які використовуються в законодавстві в загальноприйнятому значенні й не містять ніякого спеціального змісту (*будівля, дія, засідання* тощо). Варто зазначити, що використання таких термінів є доречним, якщо їх значення очевидне для всіх і не викликає сумнівів у контексті.

Якщо в загальному вжитку слово може позначати різні поняття, то вживаючи його в тексті нормативно-правового акта, з усіх можливих варіантів належить обирати лише один, який відповідає загальному змісту правової норми. За умови можливості різного трактування того чи іншого терміна або його неясності звертаються до його звичайного, найбільш поширеного в літературній мові значення, якщо інше не передбачено або не впливає із тексту цього акта. Так, у ч. 2 ст. 10 Конституції України записано: «Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах

суспільного життя на всій території України». Термін «забезпечує» тут означає, що держава надає чи створює необхідні умови (зокрема й матеріальні), засоби, охороняє від посягань на українську мову з боку будь-кого, виявляє постійну турботу, здійснює найвище піклування, догляд, опікування, кураторство, дбайливість, старанність тощо.

Спеціально-юридичні терміни – це слова й словосполучення, які належать юридичній науці й практиці та відбивають специфіку державно-правових явищ (*шлюб, позов, дієздатність, правоздатність, законність, юридична відповідальність, державний орган* тощо). Зазвичай спеціальний юридичний термін створюється законодавцем, коли в літературній мові немає слова, що підходить для позначення певного поняття.

Більшість термінів, створених законодавцями на первісному етапі, були спеціально-правовими, а в подальшому почали поширюватись у побуті, художній літературі, активно використовуватися за межами юриспруденції (*злочинець, закон, аліменти* тощо). Вони перестали бути лише суто юридичними. Часто спеціально-юридичні терміни запозичуються з римського права або з інших розвинутих правових систем (*акцепт, легат, контрабанда* тощо). Але в більшості випадків вони утворюються із коренів вітчизняної мови (*злочин, дізнання, закон*).

Спеціально-технічні терміни – це терміни, які вживаються в галузі спеціальних знань – техніки, медицини, економіки, соціології, біології (*депозит, безробітний, страйк*).

У сучасних умовах неможливо обійтися без використання спеціально-технічних термінів, через те, що до сфери правового регулювання все більше почала входити й технічна діяльність. Однак вживання таких термінів у текстах нормативних актів є доречним лише тоді, коли їх неможна замінити іншими, більш доступними для розуміння термінами. І ще однією необхідною вимогою до вживання таких термінів у тексті нормативно-правових актів є те, що вони мають розумітися в тому значенні, яке закріплено за ними у відповідній галузі знань.

У загальноправовій, галузевій та міжгалузевій термінології юридичні терміни класифікують за ознаками **родового** й **видового** значення. Наприклад, термін «*правопорушення*» – це термін родового значення, а термін «адміністративне правопорушення» – це термін видового значення.

Залежно від способу позначення відповідного поняття юридичні терміни поділяють на **терміни точного значення** й **терміни**, що виражають **оціночні поняття**.

Зміст перших повністю залежить від закону й визначається ним. Фактичні обставини справи, що розглядається, на їх зміст не впливають (*суддя, пенсія, розлучення*). Позначаючи те чи інше поняття, ці терміни відображають об'єктивні зв'язки дійсності. Роль органу, який застосовує норми права з такими термінами, полягає в тому, щоб зрозуміти їх зміст, констатувати відповідність ознак понять, що ними позначаються, певним фактам дійсності.

Значення термінів, які позначають **оціночні поняття**, пов'язане з конкретними обставинами справи, що розглядається, залежить від них.

Правозастосовний орган повинен не просто констатувати, але й оцінити відповідність ознак того чи іншого факту, події ознакам відповідного оціночного поняття. Оціночні поняття допомагають правильно врахувати соціально-політичну ситуацію, конкретні обставини, створити ґрунт для правової ініціативи, самостійності; творчого підходу до: здійснення права.

Також мають місце **класифікації юридичних термінів** за іншими чинниками:

- ✓ за джерелом виникнення: російськомовні та іноземні;
- ✓ за ступенем конкретності: однозначні й ті, що потребують тлумачення;
- ✓ за ступенем складності: односкладні й багатоскладні.

Виділяють також **дефіновані** та **недефіновані** юридичні терміни.

До **дефінованих** термінів наукою сформульовано ряд вимог, зокрема, системність, стислість, чіткість, нормативність. У нормах-дефініціях стисло відображаються істотні риси відносин, що регламентуються. Їх розміщення в текстах нормативно-правових актів вважається доцільним, якщо:

- ті чи інші відносини раніше не охоплювалися законодавством;
- необхідно визначити чи обмежити сферу дії закону;
- виникла необхідність переосмислення спеціальних чи іншомовних слів;
- існує потреба в усуненні полісемантичності слів, що вживаються в нормативно-правових актах;
- поняття по-різному трактуються юридичною наукою та правозастосовною практикою.

За походженням юридичний термін може бути:

- ✓ питомим (держава, відповідач, закон, заповіт, злочин, кара, право, правосуддя, суд, уряд);
- ✓ запозиченим (абандон (франц.), авізо (італ.), вексель (нім.), бюджет (англ.), евтаназія (грец.), омбудсмен (швед.), юриспруденція (лат.), гетьман (польс.).

На підставі поєднання національних та запозичених термінів і терміноелементів сформовано значну кількість термінологічних одиниць (нормотворчість, кримінально-виконавче право, експертний висновок, імунітет свідка).

Своєрідним різновидом запозичень є **інтернаціональні терміни**, що вживаються в багатьох мовах світу й мають спільне джерело походження. Наприклад, із **латинської** мови взято такі терміни, як *алібі*, *архів*, *агент*, *адвокат*, *референдум*, *акцепт*, *юриспруденція*; із **грецької** – *дактилоскопія*, *амністія*; із **французької** – *анкета*, *арбітраж*, *паспорт* тощо. Скопійовані засобами рідної мови іншомовні терміни права є **кальками** (демократія → народовладдя, інтернаціональний → міжнародний).

Значний сегмент термінології юридичної науки формують **власне українські лексеми**: *допит*, *злочин*, *свідок*, *позивач*, *позов*, *відповідач*, *очевидець* тощо. За семантикою правничий термін може бути однозначним або багатозначним. Давні терміни права на різних етапах розвитку мови вживалися

для найменування кількох, зазвичай, суміжних понять (*процес, судова справа, дізнання, закон, судовий орган, вирок, пеня, покарання*).

У межах терміносистеми права одиниці пов'язані певними системно-смысловими зв'язками:

✓ **родо-видові** (юрист – адвокат; акт – акт законодавчої влади – акт органу виконавчої влади й управління);

✓ **синонімічні** (правознавство – юриспруденція; кримінальний – карний; правовий – правничий – правний – юридичний);

✓ **антонімічні** (обвинувачення – захист; законно – незаконно; об'єктивне право – суб'єктивне право).

За структурою терміни можуть бути простими (слово) або **складеними** (словосполука).

Терміни-слова за лексико-граматичною належністю представлені іменниками (*право, суддя, усиновлення, делікт*), прикметниками (*правовий, законний, злочинний*), дієсловами (*апелювати, заарештовувати, ув'язнити*), прислівниками (*беззаконно, злочинно, неумисно, умовно*).

Терміносполучення діляться на:

1) двокомпонентні:

- прикметник + іменник (*криміналістична експертиза*);
- іменник + іменник (*права людини, позбавлення батьківства*);

2) трикомпонентні:

- прикметник + прикметник + іменник (*цивільні правові відносини*);
- іменник + іменник + іменник (*право володіння майном*);
- іменник + прикметник + іменник (*притягнення до кримінальної відповідальності*);
- дієслово + іменник (*віддавати під суд*);
- дієслово + прикметник + іменник (*порушувати судову справу*).

3) багатоконпонентні, які є нерозривною, достатньо мотивованою змістовною єдністю (*правове регулювання ринку цінних паперів, матеріальна відповідальність членів колективного сільськогосподарського підприємства*).

Традиційними **засобами українського термінотворення** є:

- ✓ афіксація (*заволодіння, правник, підсудність*),
- ✓ безсуфіксний (*розшук*),
- ✓ словоскладання (*судоустрій*),
- ✓ змішаний (*законодавство*),
- ✓ спеціалізація загальноживаного слова: *відмивання брудних грошей, тіньовий ринок, легенда (опер.розш.)*.

Лаконичності термінології сприяють терміни, утворені за допомогою **субстантивації** (прикметник → іменник): *затриманий, оперуповноважений, підсудний, потерпілий, слідчий*.

Словник правової науки еволюціонує синхронно з розвитком держави й права, тому виокремлюються історизми та архаїзми – одиниці, що вийшли з активного вжитку (*війт, віра, послух, прокуратор*), та неологізми – термінологічні одиниці на позначення нових правових понять і явищ (*міжнародний тероризм, євро, Євроюст, Європарламент*).

Поняття, категорії, терміни (термінологічні звороти) і слова тісно взаємодіють. Отже, **понятійний апарат права** характеризується відповідними рисами:

- ✓ понятійний апарат – це результат логічного та лінгвістичного аналізу правових норм: поняття та категорії нормативно-правових актів є засобом і результатом мислення, яке функціонує та розвивається в понятійній формі;
- ✓ понятійний апарат складається з правових понять та категорій, які об'єднуються системними зв'язками законодавства;
- ✓ понятійний апарат права складається з понятійних апаратів окремих галузей права, які, з одного боку, мають певну автономність, оскільки оперують своїми галузевими термінами, а з іншого – взаємодіють між собою, залежать один від одного;
- ✓ понятійний апарат – це інформаційна система, призначення якої – передача адресату правової інформації, що вміщена в нормах права;
- ✓ понятійний апарат є знаряддям формування правових норм у нормативно-правових актах.

Отже, понятійний апарат права – це сукупність логічно пов'язаних і структурно впорядкованих понять і категорій, які є знаряддям формування норм права в нормативно-правових актах.

ТЕРМІНОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ЗАКОНОДАВСТВА

Термінологічні проблеми законодавства України виявляються в тих випадках, коли термінологія не відповідає основним вимогам, які до неї висуваються. Такими *вимогами* можна назвати:

✓ **Офіційність юридичної термінології**

Перший аспект офіційного характеру полягає в *директивності тексту* нормативно-правового акта, оскільки сформульовані в ньому приписи є обов'язковими для всіх фахівців. По-іншому вирішується питання про обов'язковість термінології нормативно-правових актів у юридичній науці та правозастосовній діяльності. З одного боку, науковці повинні використовувати терміни нормативно-правових актів, а з іншого – вони можуть вдосконалювати відповідну термінологію, використовуючи й пропонуючи до закріплення в нормативно-правових актах більш точні терміни. Адже в багатьох випадках зміст певного кримінально-правового поняття розробляється, насамперед, у юридичній науці, підбирається відповідний термін або термінологічний зворот, а згодом він закріплюється в нормативно-правовому акті.

Другий аспект офіційного характеру передбачає *експресивну нейтральність* його стилю, емоційну виваженість. Нормативно-правовий акт створюється уповноваженим органом держави з використанням способів, які притаманні діловому мовленню. Стил будь-якого нормативно-правового акта повинен бути рівним, спокійним, стриманим, нейтральним до суб'єктивних переживань та емоцій осіб, які з ним знайомляться. Він виключає пишність, урочистість, пафос, риторику, заземлену щоденність, а також використання гіпербол, метафор, алегорій.

✓ **Чіткість юридичної термінології**

Викладення юридичної термінології в текстах нормативно-правових актів повинно бути виразним, точним, зручним для читання, вичерпним. Водночас мають використовуватися терміни з точним значенням, кожному правовому поняттю повинен відповідати один термін і, навпаки, різні правові поняття доцільно позначати різними термінами, а сам текст нормативно-правового акта повинен бути логічно послідовним та змістовно завершеним.

Необхідно також зазначити, що юридична термінологія буде чіткою, якщо зміст кожного терміна випливатиме із самого нормативно-правового акта без будь-якого додаткового тлумачення. Нечіткі формулювання породжують дискусії в теорії, викликають помилки на практиці.

✓ **Зрозумілість юридичної термінології**

Головними критеріями зрозумілості термінології є простота, ясність і доступність. Зрозумілість юридичної термінології забезпечується завдяки відповідному добиранню термінів і термінологічних зворотів, дотриманню певних правил їх вживання. Насамперед, повинно бути зрозумілим кожне слово, яке використовується в тексті нормативно-правового акта. Належить добирати загальновідомі терміни. У нормативно-правових актах не повинні використовуватись архаїзми, невиправдані неологізми, іншомовні слова, спеціалізовані терміни, які не стали загальнопоширеними, не можна допускати *тавтології*. Варто зазначити, що незрозумілий закон призводить до невизначеності в юридичній діяльності, непорозуміння і помилок.

✓ **Єдність юридичної термінології**

Ця вимога має два аспекти – змістовний та формальний. Змістовний аспект єдності юридичної термінології можна розглядати у вузькому та широкому розумінні.

У вузькому розумінні – це використання єдиної термінології в межах одного нормативно-правового акта, а в широкому – досягнення єдності термінологічної системи законодавства. У першому випадку досягти цього можна як у процесі кодифікації нормативно-правового акта, так і завдяки внесенню змін та доповнень до нього. Що ж до другого випадку, то необхідно зазначити, що досягти єдності у використанні термінів і термінологічних зворотів можна лише за кодифікації цілої системи законодавства, у процесі створення зведення законів. Формальний аспект виявляється в уніфікованому використанні цифр, дужок, скорочень тощо, а також в однотипному підході до визначення відповідних понять у законі.

✓ **Стислість юридичної термінології**

Нормативно-правовий акт має бути викладений лаконічно. Надмірна деталізація спричиняє невиправдане зростання обсягу нормативно-правового акта, що, у свою чергу, ускладнює користування нормативно-правовим актом, пошук у ньому необхідних положень. Великий обсяг тексту закону робить його малозрозумілим.

Стислий виклад тексту нормативно-правових актів свідчить про його досконалість, якщо це не шкодить змісту відповідних норм, оскільки вони мають бути викладені не лише коротко, але й достатньо повно і вичерпно.

Основними **термінологічними** **недоліками** чинного законодавства України можна назвати використання:

✓ *архаїзмів (застарілих слів)*

Наприклад, термінологічний зворот «електронно-обчислювальна машина», який широко використовується в законодавстві України, нагадує той час, коли зароджувалася кібернетика, і відповідні машини витрачали багато часу на обрахункові операції. На сьогодні для позначення відповідного поняття широко використовується спеціалізований термін «комп'ютер». Саме його доцільно вживати в законодавстві України;

✓ *жаргонної лексики та просторіччя*

Наприклад, просторіччя «виручка» (ст. 207 КК України), «нажива», «звідництво» (ст. 302); жаргон «сходка» (ст. 255 КК України), «відмивання» (ст. 209, 2091 КК України).

✓ *емоційно забарвлених епітетів*

Наприклад, термінологічний зворот «погане поводження» (ч. 1 ст. 434 КК України).

✓ *полісемантичних (багатозначних) слів*

Зрозуміло, що значення більшості термінів визначається за допомогою контексту або уточненню, яке зроблено в тексті. Однак в окремих випадках вживання полісемантичного слова перешкоджає праворозумінню та правозастосуванню. Так, у Кодексі законів про працю України використовується багатозначне слово «робота» в різних значеннях – як виробнича діяльність (ст. 60, 66, 69), як трудова функція (ст. 46, 107), а також як місце праці (ст. 40, 118, 187). В окремих випадках досить складно визначити, що мав на увазі законодавець, використовуючи це слово.

✓ *синонімів*

Більшість дослідників визнає синонімію негативним явищем для законодавчої техніки, що є причиною порушення єдності термінологічної послідовності. Наприклад, таким термінологічним недоліком КК України вважається використання в різних статтях таких синонімів, як «спонукання» (ст. 323), «схиляння» (ст. 315, 324), «втягнення» (ст. 303, 304), «залучення» (ст. 307, 317 КК).

✓ *термінології, яка не властива правовим актам, що безпосередньо регулюють відповідні суспільні відносини*

Поняттєвому апарату права притаманна ознака системності, яка впливає зі системності самого законодавства. Це означає, що в текстах нормативно-правових актів повинні використовуватися відповідні терміни інших галузей права. Якщо ж термін змінюється, то повинна відбутися така ж заміна і в усіх нормативно-правових актах, у яких попередній термін використовувався.

✓ *вужкоспеціалізованих термінів*

Наприклад, зараз неможливо обійтися без використання таких спеціалізованих термінів, як: «аварія», «банда», «банк», «валюта», «документ», «катастрофа», «контрабанда», «прокурор», «референдум», «рецепт» тощо.

✓ *іншомовних термінів, зміст яких потребує додаткового з'ясування*

Поява в текстах нормативно-правових актів іншомовних термінів є закономірним явищем, оскільки, якщо без уживання іншомовних слів обійтися неможливо, зникає межа між українською та іншомовною юридичною термінологією. Завдяки поєднанню національних та запозичених термінів утворено значну кількість одиниць (*нормотворчість, кримінально-виконавче право, експертний висновок, імунітет свідка, латентна злочинність*). Особливий тип запозичень – **інтернаціоналізми** латинського й грецького походження (*адвокат, акт, алібі, делікт, екстрадиція, інавгурація, конституція, політика, факт, юстиція*), які були засвоєні багатьма мовами.

Найбільш поширені терміни й усталені словосполучення не перекладаються, а передаються за допомогою транслітерації: *ад хок* (для цього, для конкретного випадку); *де-факто* (те, що відбувається насправді), *де-юре* (відповідно до закону), *еквітас* (богиня справедливості), *екс екво етбоно* (по добру й справедливості), *персона нон грата* (небажана персона).

Інтернаціоналізми треба відрізнити від **екзотизмів**, які означають специфічні явища правового побуту, звичаїв, державного устрою, назви органів, посад, законодавчих актів окремих країн: *альтинг* (ісланд. – загальне зібрання), *фолькетинг* (датськ. – народне зібрання, парламент), *кнесет* (зібрання, парламент, найвищий орган влади Ізраїлю), *кортес* (ісп. – станово-представницькі збори), *муфтій* (мусульманський богослов-правознавець), *шейх* (араб. – старійшина, пастир), *судебник* (рос. – збірник правових норм), *хурал* (монг. – законодавчий орган у монгольських і тюркських народів), *панчаят* (інд. – рада, що стоїть на чолі каст).

Особливого підходу вимагають **росіянізми**, тобто слова, які скальковані з російської мови. Таких термінів було надзвичайно багато у всій українській правовій лексиці, оскільки українське правознавство «підлаштовувалось» під російські правові терміни, внаслідок чого відбулося збіднення власне української правничої лексики та фразеології.

✓ *невиправданої тавтології*

Тавтологія – це спеціальне або непередбачене повторення спільнокореневих або близьких за значенням слів. У нормативно-правових актах тавтологія з'являється внаслідок недостатньо сумлінного ставлення до формулювання тексту або прагнення повніше викласти зміст норми. Тавтологія може бути як виправданою, так і невиправданою. Наприклад, у ст. 112, 344, 346 КК, перелічуючи потерпілих, вживаються поруч такі термінологічні звороти, як «*посягання на життя*», «*погроза вбивством*»; «*незаконний вплив у будь-якій формі...*», «*погроза вбивством, заподіянням шкоди здоров'ю, знищенням або пошкодженням майна, а також викраденням або позбавленням волі...*».

✓ *оціночних понять*

Оціночні поняття – це поняття, які не конкретизуються законодавцем у тексті нормативно-правового акта, а їх зміст визначається компетентним органом у процесі правозастосування, тобто дається можливість вільного оцінювання фактів, дискреції. Надмірна кількість оціночної лексики створює перешкоди для адекватного розуміння та правильного застосування правових норм. Особливо неприйнятними є такі ситуації, коли в одній статті

використовується водночас декілька оціночних понять. Отже, термінологія, як один з засобів юридичної техніки, має чи не вирішальне значення під час написання наукових текстів та нормативно-правових актів. Вживані терміни економлять мову останніх, зручні для оперування на практиці, надають інформацію для спеціалістів, містять великий узагальнювальний запас знань

ЮРИДИЧНІ ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА

Маючи багатовікову історію, юридична термінологія посідає важливе місце в словниковому складі національної української мови. Оскільки мова є явищем суспільним, то вона відбиває конкретно-історичні особливості, властиві певному соціально-історичному періоду, де виникають нові слова й словесні конструкції, відбуваються запозичення з інших мов тощо.

Термінологічні словники є результатом узагальнення процесів розвитку й становлення певної галузі науки. Вони сприяють засвоєнню правильного слововживання, що є особливо важливим в юриспруденції, оскільки неточне або помилково вжите слово, логічні та граматичні помилки, неточності в змісті правових приписів і правових рішень призводять до неоднозначного їхнього тлумачення, що може спричинити негативні наслідки.

У сучасному термінознавстві виокремлюється самостійний науковий напрям – *юридична лексикографія*, що має на меті повну інвентаризацію, опис і впорядкування юридичної термінології. Під цим терміном також розуміють сукупність юридичних словників і наукових праць із цієї галузі. Значення термінів фіксуються в спеціальних словниках і довідниках, як-от: словники терміносистем, затверджені у вигляді стандартів; словники термінології (універсальні енциклопедії, галузеві енциклопедії, галузеві термінологічні словники).

Перекладні словники – найпоширеніший тип сучасних термінологічних словників. Серед двомовних термінологічних словників поряд із російсько-українськими найчастотнішими є англійсько-українські, латинсько-українські тощо.

Енциклопедично-довідкові словники фіксують терміни, подають пояснення наукових понять. Словникова стаття в лексикографічних працях такого типу складається з двох частин – назви поняття і його означення (дефініції).

Тлумачно-перекладні словники – це праці змішаного типу, які перекладають термін іноземною мовою (або кількома мовами) і подають його тлумачення.

Кілька років тому з'явилися електронні словники.

Електронний словник – комп'ютерна база даних, що містить особливим чином закодовані словникові статті, які дозволяють добирати потрібні слова, часто з урахуванням морфологічних форм й особливостей поєднання слів.

Побудова правової держави в нових умовах передбачає перегляд старої та становлення нової законодавчої бази, ухвалення нових документів, які регламентують діяльність правоохоронних органів, що в свою чергу не може не позначитись на мові. Активізація мовної діяльності є природним наслідком

перехідного стану. До словникарської роботи, координаційним центром якої є Інститут української мови НАН України, долучилися численні творчі колективи, окремі працівники вищих навчальних закладів. Результатом їхньої праці було видання понад 30 правничих термінологічних словників.

Існує нагальна потреба у виданні словників з усіх галузей сучасного права. На сьогодні відсутні словники термінів кримінального, адміністративного, банківського, трудового, сільськогосподарського, міжнародного, космічного, ядерного, сімейного, земельного та інших галузей права. Укладання термінологічних словників з усіх галузей сучасного права, і на підставі цього здійснення *генерального лексикографічного опису* української термінології права є надзвичайно важливим й актуальним науково-прикладним завданням, яке визначатиме близькі й далекі перспективи розвитку юридичної термінографії.